

ESKİ EDEBİYAT VE KÜLTÜRÜMÜZDE BİRBİRİNİ ÇAĞRIŞTIRAN BAZI KELİMELER

Âdem KÖPÜR

Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Kelimeler, sözlü ve yazılı kültürün oluşmasını sağlayan araçlardır. Edebiyat kelimeleri işleme sanatını da kapsayan bir alandır. Kelimeler, özellikle şairlerin diliyle inci gibi dizilirler. Bunun neticesinde de bu kelimeler kültürde ön plana çıkar, uzun süre kalıcı olurlar ve kolay kolay silinemezler. İşte bu çalışmada başta Türk edebiyatı ve kültürü olmak üzere, İran ve Arap kültür ve edebiyatında çok kullanılmış, şöhret bulmuş bazı kelimeler hakkında bilgi vermeye çalıştık. Daha çok çağrışım yapan kelime üzerinde durduk. Özellikle çağrışıma sebep olan yönünü kısaca anlattık. Bazı kelimelerin meşhur başka anlamlarını da belirttik.

Anahtar Kelimeler: *Meşhûrat, çağrışım*

SOME SIMILAR WORDS IN OUR OLD LITERATURE AND CULTURE

ABSTRACT

Words are the instruments which provide oral and written culture. Literature is an area including the usage of words, words, especially. With the poet's remark, are ordered in a perfect way. Therefore, these words become very significant in the cultural life and hardly lose their importance. In this study, we tried to inform about such words which became significant in Iran and Arab culture and literature. We focused on more the common words. Especially, we told the aspects of the words which calls for something. We also mentioned the eminent other meanings of some words.

Keywords: *Statement, recall*

GİRİŞ

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 3857 numarayla kayıtlı “Mecmua-i Fevaid” adlı eserde yer alan “el-Meşhûrât” başlıklı bir liste dikkatimizi çekti. Günay Kut bir yazısında (Kut 1999, 135) bu isimden bahsetmektedir. Bu listede klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatında çeşitli özellikleri ve sıfatlarıyla meşhur kişiler ve nesnelere sıralanmış. Başka bir ifadeyle, bazı fiil, sıfat, isim ve terimlerin altına akla ilk gelen örnekleri kaydedilmiş. Anlaşıldığına göre bu isimler Kur’an ve hadis gibi İslam

kaynaklarına, Arap, Fars, Türk gibi Doğu veya Yunan gibi Batı milletlerinin tarihiyle tecrübe ve gözlemlere dayanmaktadır.

Yazıda toplam yüz otuz bir kelime ve onların hatırlattığı isimler bulunmaktadır. Bir tane kelimenin çağrışım karşılığı yazılmamıştır. İsim, sıfat ve terimlerin karşılığı yazılırken elifba sırası gözetilmemiştir. Şüphesiz bu listede yer alan eşleştirmeler, kayıtsız, şartsız bir ilgiyi, alakayı belirtmiyor. Sık sık birlikte kullanılan veya birbirini çağrıştıran kelimeleri derlemiş bulunuyor. Divan şiirimizde bu isim ve sıfatlar gazel, kaside, mesnevi vb. şekillerdeki manzum veya mensur eserlerde kalıp halinde kullanılır olmuştur. Meselâ, mal, mülk, zenginlik, sermaye söz konusu olduğunda “Karun”, akıl bahis mevzuu olduğunda “Aristo”, büyüden bahsedilirken “Bâbil”, tıp ilmi geçtiğinde “Calinus”, avaz, güzel ses denildiğinde “Hz. Dâvud” veya “bülbul”ün sık sık anıldığı malumdur. Bu listede de bu şekilde bir münasebet gösterilmiştir. Birkaç örnek daha vermek gerekirse,

“Allah’a yakınlık” manasına gelen “Kurb-ı Hazret” terkinin altına Hz. Muhammed’i işaret eden “Resulu’llah aleyhi’s-selâm” karşılığı yazılmıştır. Tasavvuf tarihinde hak ve hakikat arayışı uğruna taç ve tahtı terk etmenin sembolü olan İbrahim Edhem, “terk” kelimesinin altına “İbn Edhem” şeklinde kaydedilmiştir. “Kadeh” denince eski şiirimizde ilk akla gelen isimlerden biri, içkiyi bulduğu söylenen efsanevî Fars hükümdarı Cem’dir. Listede “Câm”(kadeh) isminin altına “Cem” yazılmıştır.

Herkes bu kelimelere aşına olmadığı için, bunları kısaca açıklamaya çalışacağız.

Vahşet- Âdem a.s:

Hz. Âdem kaynaklarda, ilk insan, “Ebu’l-beşer”(insanın babası), Allah’ın seçkin ve temiz kulu olmasından dolayı “Safiyullah” gibi unvanlarla anılmaktadır.

Kur’ân’dan öğrendiğimize göre, Allah, Hz. Âdem’i topraktan yarattı. Ona kendi ruhundan üfledi. Bütün meleklerle Âdem’e secde etmelerini emretti. Hepsini secde etti, fakat İblis (Şeytan), kendisinin ateşten yaratıldığını ve daha üstün olduğunu ileri sürüp secde etmedi. Allah, Şeytan’ı lânetleyip huzurundan kovdu. Şeytan ise kıyamete kadar, Âdem soyunu hak yoldan saptırmak için mühlet istemiştir. Allah ona bu izni vermiştir.

Hz. Âdem ve eşi Havva cennete yerleştirilmişlerdir. Burada tek bir ağaç dışında bütün meyvelerden yiyebilecekleri bildirilmiştir. Daha sonra Şeytan’ın hilesi sonucu Hz. Âdem ve Havva yasak meyveden yemişlerdir. Bunun cezası olarak da cennetten çıkarılıp, Şeytan ile birlikte dünyaya atılmışlardır. Hz. Âdem Hindistan’daki Serendip adasına, Havva Arabistan’da Cidde’ye

indirilmiştir. Hz. Âdem ve Havva uzun yıllar yalnız yaşamışlardır. Daha sonra kavuşmuşlar ve birçok çocukları olmuş. Böylece insanlığın tarihi başlamıştır. Şeyh Galip bir beytinde onun mahiyetini özetler:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen (Şeyh Galib, 1994, s.180)

Hz. Âdem ve Havva, uzun yıllar birbirinden ayrı ve yalnız yaşamış; istemelerine rağmen birbirine kavuşmamışlardır. Kavuştukları zamanda da çocukları oluncaya kadar dünyada onlardan başka insan yoktu. Koca dünyada insan olarak yalnız başına yaşamışlardır. Lugat sahibi işte bundan dolayı Hz. Âdem’le ıssızlık, tenhalık manasındaki “vahşet” arasında paralellik kurmuştur. Yani Hz. Âdem deyince akla yalnızlık, ıssızlık gelmektedir.

Kurb-ı Hazret-Resûlu’llâh a.s:

Kurb, yakınlık demektir. Tasavvufî manada ise Allah’a yakın olmak, O’na manen yaklaşır her türlü iyi amel manasına gelir. Hazret ise yakında ve yanında bulunmak, önünde olmak gibi manalara gelir. Ayrıca saygı duyulan zat, kişi ve nesnelere isimlerinin önüne getirilen bir kelimedir.

Resûlu’llâh, Allah’ın resulü yani Allah tarafından gönderilen peygamber demektir. Hz. Muhammed kast edilerek kullanılmıştır. Hz. Muhammed Mirac gecesinde Çeşitli İlâhî tecelli ve sırlara mazhar olmuştur. Bundan dolayı Hz. Muhammed insanların Allah katında en yakın ve sevgili olanıdır. Şüphesiz ki, bu yakınlık sadece mirac için söz konusu değil. Peygamberin bütün hal ve hareketleri, insanı Allah’a yakınlığa vesilelerdir.

Burada “kurb-ı hazret” deyince, çağrışım olarak Resûlu’llâh ismi akla gelmektedir.

İctihâd-İmâm-ı A’zam:

İmâm-ı A’zam, Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit’e verilen unvandır. Kısaca Ebû Hanîfe olarak bilinir. Kurduğu mezheb Hanefî mezhebi olarak isimlendirilmiştir. “En Büyük İmam” manasına gelen “İmâm-ı A’zam” lakabını verilmesinin sebebi, din âlimleri arasında seçkin bir yere sahip olması, İslâm hukuku ve ictehad sahasındaki dehasıdır. Zamanında birçok fakih çevresinde toplanmış ve onun metodunu benimseyip geliştirmişlerdir.

İmâm-ı A’zam, 699 yılında Kufe’de doğmuş; 767’de vefat etmiştir. Çok uzun bir ömür sürmese de meydana getirdiği ekol 1200 yıldan fazla zamandır hükmünü korumaktadır. Ehl-i Sünnet itikadını muhafazada büyük vazife görmüştür. Burada ictehad kelimesiyle İmâm-ı A’zam ismi arasında bağ kurulmasının sebebi budur. İctihad, “fıkıhta ihtisas sahibi büyük din âlimlerinin Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in hadislerine dayanarak koydukları dinî

prensipler”e denir. Ayrıca bir kimsenin herhangi bir konuda hüküm ve mana çıkarması, o konu hakkında fikir beyan etmesine de denir. İctihad vazifesini yapan kimselere “müctehid” denir. Her devirde müctehidler gelmiştir. Zamanın ihtiyaç ve problemlerine göre Kur’ân’dan ve hadisten hükümler çıkarmışlardır. Fakat İmâm-ı A’zam’ın bunların içinde ayrı bir yeri var. Çünkü hem mezheb imamı, hem de büyük bir müctehiddir. Bundan dolayı yazar “ictihad” ile “İmâm-ı A’zam” arasında münasebet kurmuştur. Böylece, ictihad deyince akla ilk olarak İmâm-ı A’zam geldiğini belirtmektedir.

Havas-İsm-i A’zâm:

İsm-i A’zâm hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bizim için divan şiirinde geçen ve yukarıda kastedilen manası önemlidir. Allah’ın birçok ismi var. 99 ismine “Esmâ-i Hüsnâ” denir. Bu isimlerin içinde öyle bir isim var ki, her kim o isim ile dua ederse duası kabul olur. Fakat bu ismi herkes bilmez. Ancak evliyalar, manevî güç ve kudret sahibi olan zatlar bir nebze tahmin edebilirler. Başka deyişle “havas” ehli kişilere mahsustur. Havas, has olan, saygın, muteber ve mümtaz olan kişilere verilen isimdir. Manevi olarak yüksek mertebelerde bulunan kişilere denir. Ayrıca bazı kitaplara da bu isimlere verilir. Bunların içinde dualar, muska ile ilgili yöntemler ve çeşitli konularla ilgili bilgiler bulunur. Bu kitaplarda çeşitli olumsuzlukların (büyü, cin, idrar bağlatmak, dargınları barıştırmak vs.) çareleri hakkında yöntem ve bilgiler vardır. “İsm-i A’zâm” ile daha çok bu kitaplar veya dualar kast edilmiştir.

Zûr-Rüstem:

Rüstem, İranlı şair Firdevsi’nin Şehnâme’sinde ismi geçen İranlı meşhur pehlivan ve savaşçısıdır. Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Zâl-i Zer, Pûr-ı Destân gibi ünvanlarla da anılır. Türk edebiyatında daha çok Rüstem-i Zâl, halk söyleyişinde ise Zâloğlu Rüstem şeklinde geçer. Sekiz yüz sene ömür sürmüştür. Daha delikanlı iken devleri, çok güçlü canavarları yenmiş, büyük başarılar göstermiştir. Keykavus döneminde yaşadığı tahmin edilmektedir. (Pala 2004, s. 382)

Zûr, güç, kuvvet, zor demektir. Yukarıda Rüstem ile zûr eşleştirilmiş. Yani Rüstem anılınca akla zorlu, güçlü kuvvetli kişi gelmektedir.

Câm-Cem:

İran hükümdarlarından Pişdâdiyân’ın dördüncüsüdür. Cemşid olarak da anılır. Cem deyince akla şarap gelir. Ya da şarap anılınca Cem gelir. Cem şarabı icat eden kişidir. Rivayete göre Cem, bir gün ayaklarına yılan sarılan bir kuş görür. Okçularına yılanı vurmalarını emreder ve okçular yılanı öldürürler. Kuş da bu iyiliğe karşılık Cem’e birkaç tohum getirir. Cem bu tohumları ekip asma

elde eder. Asmalardan da üzüm, üzümünden de şarap elde eder. Daha sonra yedi köşeli bir câm yaptırır, etrafındakilerin kabiliyetlerine göre bu câmdan şarap sunar. Câm-ı Cem, câm-ı Cemşîd, câm-ı cihan-nümâ gibi isimlerle anılır. Bu kadehin özelliği bununla sadece şarap sunulmasıdır. (Albayrak 1993, s. 280)

Câm, kadeh, ufak billur, bardak, toprak cinsinden bardak manalarına gelmektedir. Dolayısıyla “câm” deyince akla “Cem” gelmektedir. Nef’î’nin bir beyti konuyu özetliyor:

Esd-i nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem

Açsın bizim de gönümüz sâkî meded sun “câm-ı Cem” (Nef’î 1993, s.

94)

Bâğ-İrem:

İrem, edebiyatta “Bağ-ı İrem” olarak geçer. Ad kavminin kralı Şeddâd tarafından Şam’da veya Yemen’de inşa edildiği düşünülen, cennet-misal bahçeye verilen isimdir. Bu saraya dünyada eşi bulunmaz bir şekilde yapılmış, harika bağları, bahçeleri olan bir yerdir.

Bağ ise ağaçlı, çiçekli, yeşil yerlere denir. Ayrıca dünya, cennet manasında da kullanılır. Sevgiliye ait birçok özellik bağlarda, bahçelerde bulunur. Sevgili anlatılırken bağdaki çiçekler, kuşlar, meyveler ile arasında ilişki kurulur. Sünbül, menekşe, gül, bülbülü vb. ile bağ sevgilinin güzelliğinden birer parçadırlar. Bağlar en güzel baharda olur. Öyle ki birisi bu bağlara baktığı zaman adeta âşık olur. Her türlü süs vardır bu bağlarda. Nef’î bir beytinde bunu şöyle dile getirmiştir:

Hired meftûn olur nakş-ı bahâr-ı revnâk-ı bâğa

Nazar hayrân kalır âsâr-ı sun’-ı müste’ân üzre (Nef’î 1993, s. 59)

Türk edebiyatında ve Türk kültüründe “bağ” deyince akla “irem” diğer ismi ile “Bağ-ı İrem” akla gelir. Nef’î bu bağı şöyle tarif eder:

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir “bağ-ı İrem” (Nef’î 1993, s.

94)

Enbiyâ-Şâm:

Şâm Suriye’de bir şehirdir. Müslümanlarca önemli bir anlamı var ve Mekke, Medine, Kudüs’ten sonra mübarek beldelerdendir. Bu yüzden “Şam-ı şerif” denilir. Mehdi’nin de Şam’dan çıkacağı rivayet edilir. Ayrıca Irak, Ürdün, Filistin vb. gibi kutsal yerlerin hepsine birden de Şâm denilir. Bununla beraber, akşam manasına da gelir. Şişesi, zırhı ve gül suyu da meşhurdur. Türk edebiyatında ise daha çok sevgilinin saçı ile “şâm” arasında bir ilgi kurulur.

Enbiyâ, peygamberler demek. Yani kitap indirilmemiş, kendine has şeriatı olmayan peygamberlere denir. Bu peygamberler kendilerinden önceki kitap inen, şeriat sahibi peygamberlerin şeriatıyla amel ederler.

Enbiyâ, daha çok, günümüzde Orta Doğu olarak bilinen bölgede ortaya çıkmışlardır. Bir nevi peygamberler diyarı diyebiliriz. Şâm da bu manayı içermektedir. Enbiyâ'nın diyarı Şâm'dır. Bu yönüyle kelimeler çağrışımlı olarak seçilmiştir.

Evliyâ-Bağdâd:

Bağdâd, ötedenberi değerli ve kutsal sayılan bir bölge olan Mezopotamya'da bulunmaktadır. Jeopolitik konumu itibariyle önemli bir maden kentidir. Maddi kaynakları bakımından zengin olan Bağdâd, manevi olarak da kutsal görülen bir şehirdir. Farça bir isimdir ve Tanrı hediyesi veya verilen bahçe gibi manalarına gelmektedir. Abbasiler devrinde İslam devletinin başkenti olmuştur. Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde önemli ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Bunun yanı sıra birçok Allah dostunu barındırmıştır. Evliyaların kutbu ve a'zamı Abdulkadir Geylani, Mevlana Halid-i Bağdâdî, Cüneydî Bağdâdî, Bişrî Hafî hazretleri ve daha birçok zat Bağdâd'da doğmuş ve yaşamıştır.

Evliyâ, velî'nin çoğuludur. Allah'a yakın kullar, erenler, keramet sahibi olanlar, himaye edip koruyanlar gibi manalara gelmektedir. Evliya keramet gösterme, olağanüstü haller sergileme vasıflarına sahiptirler. Sıradan insanların yapamayacağı şekilde fazla ibadet ve taatte bulunurlar.

Evliyâ ile Bağdâd arasında doğrudan bir bağ vardır. Çünkü büyük veliler Bağdâd'ta yaşamışlardır. Bu yüzden evliya şehri olarak nam salmıştır.

Ulemâ-Tatar:

Tatar kelimesi daha çok Türk ve Moğolları ifade etmek için kullanılır. Ruslar yüzyıllar boyunca bu sözü Rusya'da yaşayan Türkler için kullanmışlardır. "Tatar kelimesi 13. yüzyılda Moğol kelimesinin yerine kullanılmıştır...Yirminci yüzyılda, kendilerine Tatar denilen Rusya Müslümânları, Moğol değil, ataları Moğol (Tatar) idaresinde yaşamış ve zamanla Moğollar'ıda Türkleştirmiş olan Türklerdir." (Maksutoğlu 1996, s. 22-29)

Tatar sözcüğü edebiyatta daha çok misk ile birlikte kullanılır. Çünkü Andolu'ya Tatarlar tarafından getirilmiştir. Nafe-i Tatar, misk-i Tatar gibi tamlamalarla da kullanılır. Yine Tatarlar edebiyatta, akıncı, çapulcu, zalim, postacı manasında da kullanılır. Sevgilinin gamze ve saçına benzetilir.

Ulema, bilginler, âlimler demektir. Osmanlı'da kadı, müderrislere denilirdi.

Kanaatimize göre buradaki kelime ikilisinde Tatarlar Türkler için kalıplaşmış olan manasıyla kullanılmıştır. Tatar ile Türk aynı manadadır. Türkler içinde de tarih boyunca büyük âlimler ve filozoflar yetişmiştir. Birûnî, Farabî, Ali Kuşçu, Harezmi, Cezerî, Piri Reis, İmam-ı Gazalî, Mevlâna gibi birçok âlim ve fâzıl şahsiyetler tarihe malolmuştur. Dolayısıyla özellikle eski dönemlerde ulema deyince akla Tatar (Türk) gelmektedir.

Pîrân-Horâsân:

Horâsân, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan bölgenin ismidir. Güneşin yükseldiği yer manasına gelir. Türkler Anadolu'ya göç ederken Horasan (İran) üzerinden geçmiş gelmişlerdir. Burada Horasan, başta İran olmak üzere, Irak, Hindistan coğrafyalarının kapladığı alana da verilen isimdir. Özellikle, Belh, Buhara, İsfahan, Hamedan gibi şehirler tarih boyunca önemli kültür ve medeniyet şehirleri olmuşlardır. İbrahim Ethem'den Mevlâna'nın babasına ve meşhur hadis bilgini Hakîm Tirmizî'den mutasavvıf Bişri Hafî'ye kadar birçok âlim Horâsân denilen bölgede yetişmişlerdir.

Horasan büyük evliya ve ermiş zatların yetiştiği yerdir. Bu zatlar, başta Anadolu olmak üzere birçok yere göç edip, gittikleri yerlerde fikir okullarını kurmuşlardır.

Pîr, yaşlı, ihtiyar demek. Pîrân ise onun çoğuludur. İhtiyarlar, erenler, Allah dostları manalarına gelir. Bunlara şeyh de denir. Ayrıca bir tarikatın kurucusuna da denilir. Burada kast edilen mana, eren, Allah dostu, kâmil, mürşid, âlim zatlardır. Dolayısıyla pîrân ile Horasan arasında doğrudan bir bağ var.

Ömr-Nuh a.s:

Hz. Nuh, Kur'ân'daki 25 peygamberden üçüncüsü ve büyük peygamberlerdendir. Kur'ân'ın 71. suresi Nuh isminde ve 28 ayettir.

Hz. Nuh'un ömrü ile ilgili farklı görüşler vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de 950 sene olarak geçer. Fakat bunun Tufan'a kadar olan ömür mü, yaşadığı ömür mü yoksa peygamberlik ömrü mü bilinmiyor. Bazı kaynaklar da 1300 sene yaşadığını rivayet ederler. Bunun için Nuh peygamberin en uzun ömürlü peygamber olduğu görüşü hâkimdir. Hatta halk arasında "Nuh gibi ömrün uzun olsun" gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Sülehâ-Arab:

Arab'tan kasıt, Arab yarım adasının bulunduğu yerdir. Asya'nın güneybatısı ve Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alır. Yarımada yer alan ülkeler Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Irak, Ürdün gibi ülkelerdir. Yukarıda bu bölgede büyük zatların ve evliyanın yetiştiğini belirtmiştik.

Sülehâ, Salihler demektir. Yani Allah dostu, evliya, günah işlemeyen kimseler manalarına gelir. Sülehâ deyin Arab yarımadası ve orada yaşayan zatlara akla gelir.

Ganem-Hz. Şu‘ayb a.s.:

Hiz. Şu‘ayb Meyden ve Eyke kavmine gönderilen peygamberdir. Hiz. Mûsâ’nın kayınpederidir. Çok güzel konuştuğu için peygamberlerin hâtibi olarak bilinir. Bu yüzden “Hâtemü’l-Enbiya” unvanıyla da anılır. Hiz. Şu‘ayb’ın kavmi O’nu dinlememiş ve helak olmuşlardır.

Hiz. Şu‘ayb’ın özellikle koyunlarla ilgili mucizeleri var. O’nun duasıyla taşlar koyun olmuştur. Yine duasıyla koyunlardan doğmuş siyah kuzular beyaz olmuştur. Ayrıca Hiz. Mûsâ on yıl ona koyun çobanlığı yapmıştır. Bu yüzden yazar bu iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

Sufre- Halîl a.s.:

Halîl, samîmi dost, arkadaş demek. İbrahim peygambere verilen unvandır. Hiz. İbrahim misafirperver ve misafirleri ağırlamaktan zevk alan bir peygamberdir. Seyyahları evine davet eder, onlara ikramlarda bulunur, evinde yatırırdı. Hatta bazen yolda bekler, geçen yolcuları davet eder, onları konuk ederdi. Kısacası, sofrası herkese açık, konuksever, ikram etmekten zevk alan bir peygamberdir. Bu yüzden “Halîl İbrahim Sofrası” ibaresi de halk arasında kullanılmaktadır. Sofrasındaki yiyeceklerin sürekli bulunması ve bitmemesinden dolayı da “Halîl İbrahim Bereketi” denilmiştir. Bundan dolayı yazar bu iki kelimeyi birbirini çağrıştıran kelime olarak yazmıştır.

Rızâ-İsma‘îl a.s.:

İsma‘îl, Hiz. İbrahim’in oğlu ve peygamberdir. Zemzem suyunun bulunmasına vesile olan kişidir. Hiz. İbrahim ile birlikte Ka‘be’yi inşa etmişlerdir. Hiz. İbrahim bir erkek çocuğunun olması halinde onu Allah’a kurban edeceğine dair söz vermiştir. Oğlu İsma‘îl’i bu yüzden kurban etmeye karar vermiştir. Hiz. İsma‘îl her şeyin farkındaydı ve bundan dolayı hiç isyan etmemişti. Tam bir teslimiyet ve rıza içindeydi. Babasına itiraz etmek veya soru sormak gibi teşebbüslerde bulunmamıştı. Tam tersi eğer Allah’ın emriyse yerine getirilmelidir diye babasına telkinde bulunmuştu. Daha sonra Allah tarafından bir koç gönderilmiş ve Hiz. İsma‘îl kurban edilmekten kurtulmuştur. Bu yüzden yazar “rıza”(teslimiyet) ile Hiz. İsma‘îl’i birlikte yazmıştır.

Hiz. İsma‘îl bunun dışında, Kâ’be, zemzem ve kurban gibi özellikleriyle edebiyatta kullanılır.

Mevt-Üzeyr a.s.:

Hiz. Üzeyr’in ismi Kur’ân’da geçer. Peygamber veya veli olduğu konusunda ihtilaf olan bir zattır. Fakat Yahudilere (İsrailoğulları) göre büyük

peygamberlerdendir. Çünkü O, Tevrat'ı yeniden keşfedip, ortaya çıkararak ve onunla amel eden kişidir. Bunu da ancak olağanüstü bir gücü olan birisi yapabilir. Kur'ân'da Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırdığı gibi, Yahudilerin de Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettikleri belirtilmektedir. Bu yüzden Yahudiler, Hz. Üzeyr'in ölmediğini düşünmektedirler. Yazar bu yüzden bu iki kelimeyi çağrışım yapan kelimeler olarak yazmış olabilir.

Ders-İdrîs a.s:

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerden biridir. Hz. İdrîs, remil ilmi, hey'et, nücüm, hesap, tıp, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi sanatların mucididir. İlk defa demiri keşfedip, ondan aletler yapmış, ziraatı geliştirmiştir. Ayrıca çok sadık peygamber, ağlayarak secde eden ve şanı yüce kişi gibi vasıflarla zikredilir. Allah O'na otuz sayfa indirmiştir. Daha sonra dördüncü kat göğe çekilmiştir. (Harman 2000, 278-79)

Diri iken Allah tarafından göklere çekilmiş ve meleklere öğretmen olup ders vermiştir. (Pala 2004, s. 227) Yazar da bu özelliğini belirtmek için "Ders" ve "İdrîs"i birlikte vermiştir.

Zecr-Cercîs:

Hız. Cercîs'in (Circis) peygamberliği konusunda ihtilaf vardır. Veli veya peygamber olduğu konusunda görüşler vardır. Hâkim olan görüşe göre, Hız. Cercîs, Hız. İsa'dan sonra gelmiş ve O'nun dini hükümleriyle amel etmiştir.

Hız. Cercîs Roma imparatorluğunun puta tapma yolundaki tekliflerine aldırmayarak, hak dinde sebat eden, bundan dolayı çok işkence gören, üç veya yetmiş defa öldürüldüğü halde tekrar diriltilmiştir. Cercîs ticaretle uğraşmış, kazancının çoğunu fakirlere dağıtırdı. Kralın putperest fikrini benimsemeyince ona türlü türlü işkenceler yapıldı. Onu bir ağaca bağlayıp, demir taraklarla taradılar. Üzerine tuz ve sirke döküp, kızgın şişlerle vücudunu yara bere içinde bıraktılar ve onu sıcak kazana attılar. Daha sonra zindana atıp envai çeşit işkenceler uyguladılar. Etleri kesilip halka teşhir edilir. Fakat her defasında Allah onu eski haline döndürür. (Tökel 2000, s. 336-37) Bundan dolayı yazar, zecr (eziyet, işkence) kelimesinin karşısına Hız. Cercîs'i yazmıştır.

La'n-İblis:

İblis şeytan demektir. Haris adlı bir melek iken, Allah Hz. Âdem'i yaratıp, bütün meleklerin O'na secde etmelerini emrettiğinde hepsi secde etmişler. Haris üstünlük taslayıp emre uymamış ve lanetlenmiştir. Yazar bu yüzden la'n yani lanetlenmiş, kovulmuş kelimesinin karşısına İblis'i yazmıştır.

Tıbb-Câlinûs:

Asıl ismi Galenos'tur. İslam edebiyatında Câlinûs denilir. "M.S. 131 yılında Bergama'da doğmuş ve Roma veya Bergama'da 201 de ölmüştür."

Câlinûs Bergama, İzmir, Corinthos ve İskenderiye’de tıp öğrenimini yapmıştır. Greklerin en büyük tıp âlimidir ve dört yüz civarında eseri olduğu rivayet edilmektedir. Fakat bunların yüz kırk tanesi günümüze ulaşmıştır. “XVII. Yüzyıl ortalarına kadar Aristo ile beraber, on dört asır boyunca bütün tıp dünyasını etkisi altında bırakmıştır. Yaptığı gözlemler ile özellikle sinir sistemi ve kalple ilgili olarak hayvanlar üzerinde yaptığı diseksiyonlar ile anatomide önemli buluşlar gerçekleştirmiştir.” Hipokrat’ın tıptaki fikirlerini geliştirmiş ve farklı açılımlar yapmıştır. (Kutluer 1993, s. 32-34; Pala 2004, s. 82) Yazar bundan dolayı “Tıbb” kelimesinin karşısına “Câlinûs” yazmıştır.

Seyâhat-Îsâ a.s:

Hız. Îsâ da İsrailoğulları’na gönderilen, Hıristiyanlık dininin peygamberidir. İncil ona indirilmiştir. Doğumu miladî takviminin başlangıcı kabul edilir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hız. Cebrâil’in ruhundan üfleme sonucu babasız doğuşu ve diğer özellikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Hız. Îsâ, Allah’ın verdiği emirleri halka tebliğ ediyordu. Fakat ona yalnızca on iki kişi inandı. Bunlara da “Havârî” denilir. Hız. Îsâ’nın yaptıklarını duyan Yahudiler onun öldürmeye karar verdiler. Yakalayıp çarımha gerip öldürdüler. Fakat İslam inancına göre o asılan Hız. Îsâ değildi. Onu şikâyet eden kişi, Allah tarafından onun suretine çevrildi. Öldürülen de o kişi idi. Hız. Îsâ ise göğe çekildi ve kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne inip, Mehdî’ye tabi olacaktır.

Türk edebiyatında, ölüleri diriltmesi ve nefesiyle körleri iyileştirmesi, göğe çekilmesi, evlenmemesi, göğe yükselirken üzerinde iğne kalması, babasız doğması ve bir bineğin sırtında seyahat etmesi gibi birçok özelliğiyle kullanılır.

Yazar burada bir bineğin sırtında dünyayı gezmesi yani “seyâhat” etmesi yönünü ele almıştır. Onun için “seyâhat” kelimesinin çağrışımına Hız. Îsâ’yı yazmıştır.

Bükâ-Yahyâ a.s:

Hız. Yahyâ, Kur’ân-ı Kerîm’e göre Hız. Zekeriyâ’nın oğlu ve ismi Allah tarafından verilen peygamberdir. Hız. Îsâ’dan altı ay büyüktür. Önceleri Hız. Mûsâ’nın şeriatına göre hareket ederken, İncil’in Hız. Îsâ’ya gönderilmesiyle birlikte onun şeriatına göre hareket etmiştir. Daha küçük yaşta kendisine hikmet ve genç yaşta peygamberlik verilmiştir. Fakat otuz yaşında Yahudiler tarafından şehit edilmiştir. Kur’ân’da yumuşak kalpli, temiz, müttaki, itaatli gibi özellikleriyle anılmaktadır. Hız. Yahyâ Allah korkusundan dolayı çokça ağlardı. Onun ağlamasını görenler de dayanamayıp ağlardı.

Bükâ, ağlama, gözyaşı dökme manalarına gelir. Yazar Hız. Yahyâ’nın bu özelliğinden dolayı “Bükâ” ile Hız. Yahyâ’yı eşleştirmiştir.

Erre-Zekeriya a.s:

Hz. Zekeriya, İsrailoğullarının peygamberi ve Hz. Yahya'nın babasıdır. Hz. Meryem'in dayısıdır ve Hz. Meryem O'nun himayesinde büyümüştür. Yahudiler tarafından şehit edilmiştir. Hz. Zekeriya Yahudilerden kaçıp bir kavak ağacının içine gizlenmiştir. Fakat elbisesinin ucu dışarıda kalmış ve şeytan bunu görmüş. Yahudilere haber verip, onun yerini göstermiş. Yahudiler kavak ağacını testere ile kesip şehit etmişlerdir.

Erre, testere, bıçkı demektir. Hz. Zekeriya'nın testere ile kesilmesi hadisesine binaen yazar "erre" nin karşısına Hz. Zekeriya'yı yazmıştır.

Hata-Havva:

Havva, Hz. Âdem'in hanımıdır. "Ümmü'l-beşer (İnsanlığın annesi)" olarak da anılır. Cennette yasak meyveyi yiyerek hata işlemiştir. Dolayısıyla yazar da "hata"nın karşısına "Havva"yı yazmıştır.

Bereket-Mısır:

Mısır, kuzey Afrika'da bulunan bir şehirdir. Zengin maden yataklarının komşusu olan Mısır, kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Kızıldeniz, batısında Libya, güneyinde Sudan komşusudur. Yani stratejik olarak Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir kilit noktadır. Binlerce yıllık tarihe sahip olan Mısır, Perslere, Bizanslılara, Osmanlılara ve daha birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Yapılan kazı ve çalışmalarda çok sayıda değerli tarihî yapılar ortaya çıkmaktadır. Binlerce yıl önce inşa edilen piramitlerin sırrı hâlâ çözülemiyor. Kahire ve İskenderiye önemli şehirleridir. Petrol ve diğer madenler açısından da zengin bir ülkedir. Hepsinden öte Mısır'ı asıl bereketli ve farklı kılan Nil nehridir. Nil nehri ülkeyi dört bölgeye ayırır. 6390 km uzunluğundadır. Geçtiği yerleri adeta cennete çevirir. Bundan dolayıdır ki Nil nehrinin cennetten akıp gelen bir nehir olduğu düşünülmektedir. Verimli topraklarıyla, kişi başı milli geliri en yüksek olan ülkelere biridir. Adeta bir bereket şehridir.

Türk edebiyatında Hz. Yusuf'un kisasının geçtiği yer olması hasebiyle sevgilinin yüzü Mısır'a benzetilir. Yine verimli ve "bereketli" Nil nehri de şiirlerde kullanılmıştır. Yazar Mısır'ın bu özelliğinden dolayı "bereket" ile "Mısır"ı özdeşleştirmiştir.

Sıdk-Ebübekir r.a:

Hz. Ebübekir ilk Müslümanlardan ve Hulefa-yi Râşidîn'in birincisidir. Hz. Ebübekir, mi'râc hadisesini duyunca buna tereddütsüz inanmış. Yine Hz. Peygamber'in gaybe ait söylediklerini doğrudan kabul etmiş ve onlara hiç itiraz etmemiştir. Onun için "sıddık" lakabı bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiş ve bu isimle şöhret bulmuştur. Yazar bu yüzden "sıdk" kelimesinin çağrışımına "Ebübekir" yazmıştır.

Hayâ-Osmân r.a:

Hız. Osmân üçüncü İslâm halifesidir. Şehîd edilmiştir. Hız. Osmân, geceleri ibadetle, gündüzleri de oruçla geçiren, nazik, mahçup ve çok cömert bir zattı. Maddî olarak İslâm'a çok yardımcı dokunmuştur. Bütün bunların dışında o, bir "hayâ" sembolüydü. Hız. Peygamber onun için, "Kendisinden meleklerin hayâ ettiği bir kimseden ben hayâ etmeyeyim mi?" ve "Her peygamberin cennette bir refiki vardır. Benim cennetteki refikim de Osmân'dır" demiştir. Bu özelliğinden dolayı, yazar "hayâ" ile "Osmân" kelimelerini birbirini çağrıştıran kelime olarak yazmıştır.

Şecâ'at-Alî r.a:

Hız. Peygamber'in damadı ve dört halifenin dördüncüsüdür. Babası Peygamber'in amcası Ebû Talîb'dir. Hız. Muhammed'in peygamberliğine ilk imân edenlerdendir. Daha çocuk yaşta Müslüman olmuştur. Hicretten sonra Hız. Peygamber'in kızı Fâtîma ile evlenmiştir. Kerbelâ'da şehîd edilen Hız. Hüseyin ve zehirlenen Hız. Hasan'ın da babasıdır.

Hız. Alî, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere bütün savaşlara katılmış ve sonraları destanlaştırılan kahramanlıklar sergilemiştir. Hatta cesaret ve şecâ'atından dolayı ona "Esedullah (Allah'ın Aslanı)" unvânı verilmiştir. Birçok savaşta yara almasına rağmen kahramanlıkla Peygamber'i canı pahasına da olsa savunmuştur. Hız. Alî Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır. Kahramanlığının yanı sıra Peygamber'in deyişyle "İlmin kapısı"dır. Kur'ân ve hadis ilminde otoriterdir. Sonraları ortaya çıkacak olan tarikatların da manevî önderidir.

Hız. Alî, Şâh-ı Merdân, Merd-i Hüdâ, Şîr-i Yezdân, Haydâr-ı Kerrâr, Ebû Turâb, Murtaza gibi lakablarla anılır. Edebiyatımızda, şâirler övecek kimseleri ona benzetirler. Ayrıca bineği Düldül, kılıcı Zülfikâr da edebiyatta teşbih, temliye ve tevriye gibi sanatlarla kullanılırlar.

Bazıları onu aşırı överek, O'na ilahlık nisbet etmişlerdir. Edebiyatta Kesikbaş Destanı, Ejderha Destanı gibi birçok halk hikâyesi Hız. Alî'yi konu alır.

Hız. Alî Müslümanlar arasında ve Türk edebiyatında kahramanlığıyla daha çok ön plana çıkar. Bundan dolayı yazar "şecâ'at" ile "Alî"yi birbirini çağrıştıran kelimeler olarak yazmıştır.

Mâtem-İmâm Hüseyin:

Hız. Hüseyin, Hız. Alî'nin oğlu, Hız. Peygamberin ise torunudur. On iki imâmın üçüncüsü olarak kabul edilir. Bundan dolayı "İmâm Hüseyin" de denilir.

Muâviye vefât edince Kûfeliler Hız. Hüseyin'i halife yapmak istediler. Muâviye'nin oğlu Yezîd buna karşı çıktı ve Hız. Hüseyin 72 kişi ile Irak'a

giderken üzerine ordusunu gönderdi. Kerbelâ denilen yerde Yezîd'in gönderdiği ordu, Hz. Hüseyin'i ve yanındakileri hunharca öldürdüler. Hatta Hz. Hüseyin'in başını kesip götürdüler. Tarihe "Kerbelâ Vakası" olarak geçen bu durum yürekler acısı bir olaydır.

Türk edebiyatında, özellikle Şîî-Alevî şairler Hz. Hüseyin'e ayrı bir değer verirler. Hatta "Maktel-i Hüseyin" diye bir tür meydana getirmişlerdir. Hz. Hüseyin Muharrem'in onuncu günü şehîd edildiği için, Muharrem'in 1-10'u arasında "matem günü" olarak geçirirler. Böylece "mâtem" ile Hüseyin özdeş bir hale gelmiştir.

Zehr-İmâm Hasan:

İmâm Hasan, Hz. Alî'nin oğlu, Hz. Hüseyin'in ağabeyi ve Peygamberimizin torunudur. On iki imâmdan ikincisi olduğu için "İmâm Hasan" da denilir. Babası Hz. Alî şehîd edilince kısa süreliğine halife oldu. Fakat daha sonra yapılan anlaşmalar sonucu halifeliği Muâviye'ye teslim etti. Ailesini alarak Medine'ye gitti ve siyasetten uzak orada hayatını sürdürdü. Yezîd b. Muâviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bu yüzden yazar "zehr" ile "Hasan" kelimelerini birlikte yazmıştır.

Hâciyân-Yemen:

Yemen, Ortadoğu'da, Arap yarımadasında bulunan bir ülkedir. Yemen bir şehir olmasının yanı sıra eskiden bölge, iklim manasında da kullanılırdı. Şu anki Yemen ve civarına da Yemen denilirdi. Hacca gidenler bu bölgede konaklardı. Hâciyân, hacılar demek. Eskiden Hicâz'a gidenlere de denirdi. Yazar bu manadan dolayı "hâciyan" ile "Yemen" kelimelerini özdeşleştirmiştir.

Mahbûb-Hoten:

Hoten, doğu Türkistan'da büyük bir şehirdir. Hotan, Hutun, Hıta, Hata şeklinde de kullanılır. (Pala 2004, s. 197) Burada yaşayan Türkler güzellikleriyle meşhurdur. (Gölpınarlı 1992, s. 713) Bundan dolayı yazar bu iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

Fesâd-Cengiz:

Cengiz Han olarak bilinen Cengiz, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusudur. On üçüncü yüzyılda birçok göçebe topluluğunu yenmiş ve çeşitli grupları birleştirip, güçlü bir ordu kurmuştur. Çin, Harzemşah, Selçuklu gibi devletleri yıkmış ve girdiği şehirlerde taş üstünde taş bırakmamıştır. Cengiz Han ele geçirdiği memleketlerde büyük katliamlar yapmış, kadın, çocuk demeden herkesi işkencelerle öldürtmüştür. "Cengiz Han" ismini duyan herkes korkuyla titremiştir. Batılılar bu gün Cengiz Han'ı "Vahşi ve Barbar Moğol" olarak tanımlar.

Fesâd, bozukluk, kötülük, fitne, zalimlik gibi manalara gelir. Yazar tarihe zalim olarak geçen Cengiz Han ile birlikte bu kelimeyi kullanmıştır.

Takvâ-Ömer bin Abdü'l-azîz:

Ömer bin Abdü'l-azîz, Emevî halifelerinin sekizincisi ve Mervân'ın torunudur. Çok adaletli bir hükümdardı. Ona giden şikâyetlerin hepsi hallolurdu. Halka ve özellikle fakirlere çok yakındı. Oldukça mütevazı bir hayat geçirdi. Hatta sarayını bırakıp, sıradan bir evde hayatını sürdürdü. Çok dindar, dini vazifelerinde oldukça hassas birisiydi. Bütün Müslüman ve Hıristiyanlara merhamet ve adaletle yaklaşırdı. Hatta vefat edince Hıristiyanlar bile ardından gözyaşı dökmüşlerdir. Ömer bin Abdü'l-azîz, sahabe devri adalet ve huzuru yeniden getirmiştir. Bu yüzden bazıları onu beşinci halife olarak kabul ederler.

Takvâ, korunmak, sakınmak, korkmak ve çekinmek gibi manalara gelir. Din ıstılahında ise, iman edip emir ve yasaklara uyarak, Allah'a karşı gelmekten sakınmak, asî olacak her türlü davranış ve sözden sakınma, günahlardan kaçınma demektir. Takva sahiplerine müttaki denir. Yazar bu yüzden "takvâ" ile Ömer bin Abdü'l-azîz'i özdeşleştirmiştir.

Mücâhede-Bâyezîd:

Burada ismi geçen Bâyezîd'in, Bâyezîd-i Bistâmî

olduğunu düşünüyoruz. Bâyezîd-i Bistâmî İran'ın Bistâm şehrinde doğduğu için bu ismi almıştır. Bâyezîd ilk mutasavvıflardandır. Attar'dan ders almış ve "fenâ" ilmini öğrenmiştir. Yani ilhamını Allah'tan vasıtasız olarak aldığına inanıyordu. Bunun dışında, sekr, tevhid, marifet, muhabbet gibi konularda da söz sahibidir. Fenâ makamına ermek için nefisle çetin bir mücahedeyle girip, derin tefekkür ve sabır göstermek gerekir. Bâyezîd Allah'a hitaben O'na nasıl erebileceğini sorduğunda, "nefsini bırak da öyle gel" cevabını almıştır. Aç karın ve çıplak bedenle yaptığı çetin riyazet sonucu bu yüksek makama ermiştir. Bâyezîd manevî makamda, sekr halinde tartışılacak cümleler sarfetmiştir. Mesela "Cübbemin altında Allah'tan başkası yok", "Benim sancağım Muhammed'inkinden büyüktür" gibi çok tartışılacak cümleler sarfetmiştir. (Uludağ 1992, s. 238-39)

Bâyezîd ömrünü ilimle ve nefsiyle mücahade ederek geçirmiştir. Bunu şöyle dile getirmiştir: "Otuz senemi mücahade ile geçirdim. Bu müddet esnasında ilimden ve ilme tâbi olmaktan daha çetin bir şeye rastlamadım" (Kuşeyrî 2003, s. 107) Bu özelliklerinden dolayı yazar, "Bâyezîd" ile "Mücâhede"yi birlikte yazmıştır.

Şerr [u] Şûr-Yezîd-i Pelîd

Yezîd-i Pelîd, Muâviye'nin oğlu Yezîd'dir. Pelîd, pis, alçak, rezil demek. Hz. Hüseyin bahsinde belirttiğimiz gibi, Hz. Hüseyin'i ve askerlerini

acımasızca öldürtmüştür. Bu yüzden lanetlenmiş, alçak, acımasız, ciğer yakan gibi isimlerle anılmıştır.

Şerr, fenalık, kötülük; şûr, buradaki manasıyla, kargaşa, kavga, karıştırmak demektir. Yazar, zulmü, zararı, kötülüğü, kavga ve katli temsil eden Yezîd'i bu kelimelerle karşılamıştır.

Gark-Fir'avn:

Fir'avn (Firavun), Mısır'ın eski krallarına verilen isimdir. Burada kastedilen Firavun ise Hz. Mûsâ ile mücadele sonunda denizde boğulan Firavun'dur. Hz. Mûsâ'ya peygamberlik gelince, Firavun'a hak dini tebliğ etti. Firavun ile Hz. Mûsâ arasında çekişmeler oldu. Nihayetinde Hz. Mûsâ Allah'ın emriyle kendisine tabi olanlarla beraber Mısır'ı terk etti. Firavun ordusuyla bunları takibe başladı. Yolları denize çıktı ve kaçacak yolları kalmadı. Allah denizin ortasından yol açtı, Hz. Mûsâ ve kavmi geçti. Bunu gören Firavun ve askerleri de o yoldan gitmeye çalıştılar. Fakat deniz birleşti ve hepsi boğuldu.

Bu olaydan dolayı yazar "gark (boğulma)" kelimesinin çağrışımı olarak "Firavun"u yazmıştır.

Sanâyi'-Cemşîd:

Yukarıda Cem maddesinde, Cem hakkında gereken bilgileri verdik. Burada sanâyi ile olan ilişkisini belirtelim. Sanâyi, zanaatler, sanatlar demek. İran mitolojisine göre insanlar ilk defa Cem döneminde askerler, sanatkârlar ve çiftçiler olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Yani mesleklerin çoğu ve savaş aletlerinin üretimi gibi gelişmeler onun dönemine aittir. Bundan dolayı yazar "sanâyi" kelimesinin karşısına "Cem"i yazmıştır.

Menâfi'-Tiryâk:

Tiryâk, Yunan hekimlerinden Mitridat'ın bulduğu macuna denir. Daha çok yılan ve akrep gibi zehirli hayvanların sokmasında kullanılan panzehirdir. Ayrıca sancı ve öksürüğü kesen afyona da denir.

Menâfi', menfaatler, yararlar, faydalar manasına gelir. Bu yüzden "menâfi'nin (fayda) karşısına "tiryâk" yazılmıştır.

Înâd-Yehûd, Frenk:

Yehûd, Yahudi, Hz. Yakûb'un oğlu Yahûda'nın soyundan gelen, İsrailoğullarına denir. Frenk (Fireng) ise Avrupalı milletlere denir.

Yahudiler oldukça inatçı bir millettir. Öyle ki, bir işte inat ettikleri vakit, ucunda ölüm olsa da göze alıp o işi yapmaya çalışırlar. Bu yüzden yazar "înâdın" karşısına "Yehûd" ve "Frenk"i yazmıştır.

Zahm-Top ü Tüfenk:

Zahm, sıkıştırma, yara, eziyet gibi manalara gelir. Kanaatimizce eskiden top ve tüfekte büyük yıkımlar, zararlar ve yaralanmalar olduğundan, yazar “zahm”ın karşısına “top ü tüfek” kelimelerini yazmıştır.

Dendân-Bebr ü Şîr:

Bebr (bebir), Hindistan ve Afrika bölgelerinde bulunan, kediye benzer, büyük, tüylü, arslanın bile korktuğu canavara benzeyen hayvanın ismidir. Derisi sağlam olduğu için, ok, kılıç gibi delici silahlar işlemezmiş.(Pala 2004, s. 61) Şîr ise arslan demektir.

Dendân, burada diş manasında kullanılmış. Bebr ve şîr, hem yırtıcı olmaları hem de güçlü kuvvetli olmaları yönüyle dendâna benzetilir. Bundan dolayı şair dendanın karşısına bebr ve şîri yazmıştır.

Mehâbet-Şimşîr:

Şimşîr (şemşîr), kılıç demek. Ayrıca şimşîr ağacına denir ve serviye de teşbih olunur. Bazı kaynaklara göre şem ve şîrden meydana gelmiş, arslan kuyruğu demektir. O da kılıca benzetilir.

Mehâbet, heybet, azamet, ululuk, büyük görünme gibi manalara gelir. Kanaatimizce yazar burada ya kılıcın güç, kuvvet, azamet göstermesinden dolayı kılıca karşılık yazmış, ya da servi olarak sevgilinin boyuna benzetilerek, boy, yükseklik, büyüklük gibi manaları bakımından serviye karşılık kullanmıştır. Bize göre kılıca karşılık kullanılmıştır.

Rîh-‘Akîm:

‘Akîm, kısır, neticesiz demek. Rîh ise, rüzgâr demek. Yazar burada rüzgârı verimsiz, kuraklık, neticesiz bırakma olarak ele almıştır.

Bünyâd-Şeddâd:

Şeddâd, Yemen’de yaşamış, Ad kavminin hükümdarıdır. Şeddâd birçok binalar, köşkler, su bendleri ve daha başka yapılar inşa etti. En meşhuru ise Aden’de cennet gibi yapmaya çalıştığı İrem bahçesidir. Edebiyatta “Bağ-ı İrem” olarak da geçer. Hz. Hud’un peygamberliğini tasdik etmediği için İrem Bağını seyretmeye giderken, Cebraîl’in haykırmasıyla kavmi ile beraber helak olmuştur. (Pala 2004, s. 5)

Yazar bundan dolayı “bünyâd (bina, yapı)” ile “Şeddâd” kelimelerini birlikte yazmıştır.

Zarar-Cerâd:

Cerâd, çekirge demek. Çekirgeler özellikle ekinlere büyük zararlar verirler. Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiğine göre bazı kavimler itaat etmediğinden dolayı Allah tarafından onlara çekirgeler musallat edilmiştir. Özellikle eski dönemlerde tarımın çok fazla olması, zarar ile çekirge arasında doğrudan bir

bağ kurmuştur. Bu yüzden yazar, zararın çağrışımı olarak ceradı(çekirge) yazmıştır.

Husûmet-Ekrâd:

Ekrâd Kürtler demek. Husûmet, düşmanlık, kıskançlık, çekememezlik gibi manalara gelmektedir.

Âvâz-Dâvud a.s:

Hız. Dâvud, kendisine Zebur adlı kitap indirilen, Benî İsrail peygamberidir. Ayrıca büyük bir hükümdardır. En önemli özelliği güzel sesinin olması ve demiri elinde mum gibi yumuşatmasıdır. Zebur'dan ayetler okuduğu zaman herkes mestane bir şekilde dinlemiştir. Bu yüzden sesi çok güzel olanlara "Dâvudî Ses" denir.

Yazar bundan dolayı "âvâz (ses)" ve "Dâvud"u eşleştirmiştir.

Helâk-‘Âd ve Semûd:

Kur'ân'da 'Âd kavmine, Hud peygamberin gönderildiği, fakat 'Âd kavminin onu dinlemediği ve toz bulutuyla helak edildiği belirtilmektedir. Semûd kavmi için de aynı durum söz konusudur. Onlara da Salih peygamber gönderilmiş fakat dinlemediklerinden bir ses ile helâk olmuşlardır. Helak (yok olma, ölme, azaba uğrama) denilince bu kavimler akla gelir.

‘İlm-Eflâtun:

Eflâtun, Aristo'nun hocası, Sokrat'ın talebesi olan Yunan filozofudur. Döneminin ilim şehirleri olan Mısır ve Yunanistan'da okumuştur. Yunanistan'da ilk yüksek öğretim kurumu olan "Akademiya"yı kurmuştur. Aynı zamanda matematikçi ve felsefecidir. Batı felsefesinin temellerini atmıştır. Aristo gibi bir filozofu yetiştirerek metodunu devam ettirmiştir. Hikmet ve ilim Eflâtun ile özdeşleşmiştir. Onun için yazar "ilm" kelimesinin çağrışımına "Eflâtun"u yazmıştır.

Mâl-Kârûn:

Kârûn (Krezüs), İsrailoğulları'ndan ve zenginliğiyle meşhur olan kişidir. Hz. Mûsâ döneminde yaşamıştır. Önceleri çok fakirmiş. Daha sonra çok zengin olmuş ve malıyla övünüp, ondan kimseye vermezmiş. Sonra bundan dolayı helak olmuş. Edebiyatta zenginlik ve cimriliğin sembolü olmuş. Bundan dolayı yazar "mâl" (zenginlik) kelimesinin çağrışımı olarak "Kârûn"u yazmıştır.

Ucûbet-Timsâh:

Timsahlar sıcak bölgelerde, akarsularda yaşayan, iri yapılı, kalın ve kabuklu çirkin bir hayvandır. Güçlü dişleri ve kuvvetli çenesi vardır. Ucûbet, kötürüm, çirkin vb. demek. Timsah şekli itibarıyla çirkin ve korkutucu bir hayvandır.

Cevâhir-Zulumât:

Zulumât, karanlıklar demek. Edebiyatta âb-ı hayâtın (ölümsüzlük suyu) bulunduğu

Karanlıklar ülkesinin adıdır.

Cevâhir, cevherler, elmaslar, özler gibi manalara gelir. Ayrıca karanlığın karşıtı olan ışık yerine de kullanılır. Cevher, öz, maya olarak Tasavvuf ve felsefede kendi kendine var olan, gerçekleşmesi için başka bir şeye ihtiyaç duymayan şeye denir. Kanaatimizce yazar ölümsüzlükle bu mana arasında ilişki kurmuştur.

Âb-Âb-ı Hayât:

Âb (mâ), su demek. Âb-ı hayât (hayat suyu), içene ölümsüzlük başılayan suya denir. Hızır, İlyas ve İskender zulumât ülkesinde bu suyu aramaya çıkmışlar. Hızır ve İlyas bundan içip ölümsüzlüğe kavuşmuşlar. İskender ise onları kaybetmiş ve ölümsüzlük suyunu içememiştir.

Seyr-İskender:

Tarihte iki İskender bilinir ve çoğu zaman birbirine karıştırılır. Biri Makedonya kralı olan İskender, diğeri ise ismi Hızır, İlyas ve âb-ı hayâtla anılan İskender-i Zülkarneyn'dir. İkisinin bazı yönleri benzese de yaşayış ve fikri yönleri farklıdır. Makedonyalı İskender zalim, cebbar, adaletsiz vb. birisi iken, Zülkarneyn ise peygamber veya veli olduğu düşünülen birisidir. Burada kastedilen kişi de İskender-i Zülkarneyn'dir.

İskender-i Zülkarneyn, zulumât ülkesine âb-ı hayâtı bulmaya gitmiş ve uzun zaman seyr ü sefer etmiştir. Bunun için yazar “seyr (yolculuk)” kelimesinin çağrışımı olarak “İskender”i yazmıştır.

Letâyif-Hâce Nasreddîn:

Letâyif (letâif), latifeler, güldürecek sözler, fıkralar gibi manalara gelir. Nasreddîn Hoca, 13-14. yüzyılda yaşadığı düşünülen, Türk kültüründe fıkra, mizah ve hazırcıvaplılığıyla meşhur olan zattır. Güldürürken düşündürülen sözler söyleyen, hikmetli bir insandır. Latife yoluyla hakikatleri anlatır. Fıkralarının derlendiği “Letâyif-nâme” adlı eser de mevcuttur. Yazar bundan dolayı “Letâyif (latifeler, güldürecek sözler)” kelimesinin çağrışımına “Hâce Nasreddîn” yazmıştır.

Reftâre-Tatar:

Yukarıda Tatar maddesinde Tatarlar hakkında bilgi verdik. Burada sadece şunu belirtelim: Tatar, Türk milleti olmakla beraber eskiden Türklerin geneline de denirdi. Türkler tarih boyunca, uzun yıllar konar-göçer bir hayat tarzı benimsemişlerdir. Yani sürekli yürüyüş halindeydiler. Bu yüzden yazar

“reftâre (gidiş, yürüyüş) kelimesinin çağrışımına konar-göçer, sürekli yolculuk yapan millet olarak bilinen Tatar (Türk) kelimesini yazmıştır.

Pençe-İsfendiyâr:

İsfendiyâr, İranlılara göre büyük kahraman, Yunanlılara göre büyük hükümdardır. Rüstem ile yaptığı savaşta öldürülmüştür. Lakabı Rûyîn-tendir. Tunç bedenli, güçlü kuvvetli demektir. Giydiği zırh Hz. Davûd’un zırhı olduğu için ok veya kılış işlemezdi. (Tökel 2000, s. 182) Bundan dolayı yazar, “pençe (güçlü, zorlu el)” nin çağrışımına tunç bedenli “İsfendiyâr”ı yazmıştır.

İvec-Kâmet:

Kâmet, boy demektir. Daha çok sevgilinin boyu için kullanılır. Sevgilinin kâmeti, uzun ve düzgündür. İvec ise eğrilik, çarpıklık demek. Yazar burada birbirine zıt olan kelimeleri yazmış. Belki de o dönemde ivecın başka manası da vardır. Ya da eğri, büğrü denilince, her şeyin zıttı ile bilinmesi hasebiyle doğru, düzgün manasına gelen boyu kastederek kullanmıştır.

Kûteh-Ye’cüc:

Ye’cüc, Kur’ân’da ismi geçen kavimdir. Genellikle Ye’cüc ve Me’cüc ikilisiyle kullanılır. Nûh’un oğlundan Yafes’in çocuklarından iki kabilenin ismidir. Zülkarneyn kıssasına göre bu kavimler etrafındaki kavimlere zulm ettiler. Zülkarneyn bunların zulmunu önlemek için iki dağın arasını demir eriterek kapatmış ve bu iki kavmi hapsedmiştir. Bu kavimler kıyamete kadar orda hapis kalacaklar. İslâm inancına göre kıyamete yakın saklandıkları yerden yeryüzüne çıkacaklar ve yeryüzünü fesada verip, her tarafı yakıp yıkacaklardır. Bunlar kısa boylu (bir karış), uzun kulaklı çirkin yaratıklardır. (Tökel 2000, s. 397-98-99) Bundan dolayı “Kûteh (kısa)” ile “Ye’cüc” birlikte verilmiş.

Seyf-Zülfekâr:

Zülfekâr (Zülfıkar), Hz. Muhammed’in Hz. Alî’ye hediye ettiği ucu çatal kılıçtır. Çok sağlam ve uzunluğu değiştirilebilen bir kılıçtır. Hz. Alî savaşlardaki kahramanlıklarını bu kılıçla yapmış ve onunla birlikte kılıç da destanlaşmıştır. Kılıçların en keskini ve en meşhuru olmuştur. Seyf (kılıç) denilince ilk Hz. Alî’nin Zülfekâr’ı hatıra gelir.

Tefârik-Hind:

Hind’in birkaç manası var. Fakat burada Hindli, Hindistan’ı karşılar. Hindistanın tarihi ve kültürü çok eski ve zengindir. Havası, bağları, baharatı, papağanı, tavusu, köle ticaretinin yanı sıra alışveriş ve kendine has eşyalarıyla ön plana çıkar. Yani tüccarların sık sık uğradı bir memleket. Bundan dolayı yazar, “tefârik (ufak tefek eşya, hediyeler)” ile “Hind”i birlikte vermiş.

Kıdem-Ka‘be-i Mükerrerme:

Ka‘be-i Mükerrerme (büyük, yüce, ulu Ka‘be), Hicaz’da Mekke şehrinde Harem-i Şerif’in ortasında bulunan, yeryüzünde yapılan ilk binadır. Müslümânlar’ın namaz kılarken yöneldiği yerdir. Ayrıca hac vazifesinin yapıldığı kutsal mekândır. Kıdem, eski, kadim, rütbece en yüksek, başlangıcı olmayacak kadar eski manalarına gelir. Burada yazar kadîm yani en eski olma özelliğini göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Bunun yanında rütbe ve değer olarak da Müslümanlar için ilk sırada yer alır. Bu özelliklerinden dolayı yazar “kıdem” ile “Ka‘be”yi birlikte kullanmıştır.

Şeref-Medîne-i Münevvere:

Medîne-i Münevvere (nurlu şehir), Arap yarım adasında bulunan bir şehirdir. İslâmiyet’ten önceki ismi Yesrib’dir. İslâmiyet’ten önce insanların öldürüldüğü, adaletsizliklerin yapıldığı bir şehirdi. İslâmiyet’ten sonra adeta nurlu ve huzurlu bir şehir olmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed’in kabri buradadır. Bu sebeplerden dolayı Medîne-i Münevvere denir. Hz. Muhammed’in kabri burada olduğu için Müslümânlarca şerefli yer olarak kabul edilir.

Binâ-Ayasofya:

Eski ismi Hagia Sophia olan Ayasofya, Bizans İmparatoru tarafından, 532-537 yıllarında yaptırılmıştır. 1453 yılında Fâtih Sultan Mehmed İstanbul’u feth edince Ayasofya’yı camiye çevirmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Binanın yapımında on bin işçi çalışmış ve kullanılan bazı sütun, kapı ve taşlar çok eski tapınaklardan getirilip yapılmıştır. Dünyanın en eski katedralidir. Devasa bir kubbesi var. Mimari yapısı bakımından yapılışı bir devrim niteliğindedir. Yapımında tonlarca altının yanı sıra gümüş, cam ve mozaik kullanılmıştır. Bunların yanında daha birçok hayranlık uyandıran özelliğiyle asırlardır ayakta durmaktadır. Onun için yazar “binâ (yapı)” kelimesinin çağrışımına “Ayasofya”yı yazmıştır.

Meymenet-Câmi-i Ümeyye:

Ümeyye, Emevî hanedanlarındanır. Hz. Muhammed’in büyük dedesi Hâşim Ümeyye’nin amcasıdır.

Meymenet, bereket, saadet, mutluluk, uğurluluk, huzur manalarına gelir. Kanaatimizce yazar Ümeyye Câmiî’nin manevi ve huzur, saadet veren yönüyle meymenet arasındaki ilişkiden dolayı bu kelimeleri birlikte yazmıştır.

Kelimât-Tûfî:

Tûfî, papağan, dudu kuşuna denir. Papağana konuşma öğretmek için önüne bir ayna konular ve aynanın arkasından konuşulur. Papağan da aynadaki suretini başka kuş sanıp konuşmayı öğrenir. Şeker ile beslenmesinden dolayı

tatlı dilli diye de bilinir. Bundan dolayı yazar “kelimât (kelimeler, sözler)” sözcüğünün çağrışımı olarak “tûtî”yi yazmıştır.

Letâfet-Mûsiki:

Mûsiki, müzik demek. Genelde seslerin yapısıyla ilgilenen sanatlara denir. Mûsikiyi Fısagor adlı birisinin bulduğuna inanılır. Fısagor yıldızların ve göğün döndüğünü görünce bunda bir ahenk ve ulviyet olduğunu anlamış. Ancak ruhu yüksek mertebelere erişenlerin bu ahenge ve huzura erebileceğini söylemiş. Latif, hoş, ulvi duyguların ortaya çıkması ile müzik arasında ilişki kurulmuştur. İslâmiyet’te ise mûsikiyi Hz. Dâvud, Nuh veya İdris’in oğullarından birisinin icad ettiğine inanılır. (Pala 2004, s. 336-37)

Mûsikinin ruha ve bedene bri rahatlık ve hoşluk verdiği eski tarihlerden beri dile getirilmiştir. Hatta bazı hastalar mûsiki ile tedavi edilir. Bundan dolayı yazar “letâfet (hoş, güzel)” ile “mûsiki”yi birlikte yazmıştır.

Hatt-İbn Mukle:

İbn Mukle onuncu yüzyılda yaşamış meşhur hattat ve Abbasi devletinin veziridir. Aklam-ı sittenin (altı türlü yazı) temellerini oluşturacak ölçüler hat sanatına kazandırmıştır. Eskiden altı tür yazı kabul edilirdi. Bunlar, sülüs, nesih, rik’a, muhakkak, reyhanî, tevkîdir. İbn Mukle bu hat yazılarının şekillenmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bundan dolayı yazar hat ile birlikte yazmıştır.

Hükemâ-Yunan:

Yunan, şimdiki Yunanistan’dır. Balkan yarım adası üzerinde kurulmuş ve Türkiye’nin batısında bulunan bir ülkedir. Yunanlılara Rum da denilir. Eski çağlarda dünyaya mal olmuş, büyük filozof, âlim, bilginler yetişmiştir. Klasik felsefenin kurucusu ve ilk bilimsel çalışmaların yapıldığı “Akademiâ”yı kuran Eflâtûn, matematikte daha çok bulduğu denklemlerle meşhur olan Pisagor gibi birçok hükemâ (âlimler, bilginler) burada yetişmiştir. Bu özelliğinden dolayı yazar iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

Hikmet-Lugmân:

Lugmân (Lokman), Kur’ân’da ismiyle sure mevcut olan, peygamber mi, veli mi olduğu bilinmeyen ve hikmetle meşhur olan bir zattır. Hz. Dâvud’la aynı dönemde yaşamıştır. Bazı görüşlere göre iki ayrı Lokman var ve karıştırılmaktadır. Oğluna öğüt vermesi, her derdin devasını bulan kişi olması, uzun ömür sürmesi gibi özellikleriyle anılır. Özellikle otların ona hangi derde ilaç olduklarını söylemesi, dertlere deva dağıtması sebebiyle ve söylediklerinin akli ve mantıki olması gibi yönlerinden dolayı hikmetle anılmaktadır.

La‘l-Bedahşân:

Bedahşân, Horasan bölgesinde bulunan bir şehirdir. Eski çağlardan beri Bedahş ismiyle anılan yakut madeni burada çıkartılır.

La‘l, kırmızı, kırmızı ve değerli süs taşı gibi manalara gelir. Eskiden beri Bedahşân’da yakut madeni çıkartılmasından dolayı yazar, “la‘l” ve “Bedahşân” ı birlikte yazmıştır.

Elfâz-Hâce Hâfız:

Hâce Hâfız, on dördüncü yüzyılda yaşamış İranlı meşhur şairdir. Adı Şemseddîn bin Kemâleddîn’dir. Şirazlı olduğu için Hâfız-ı Şirazî de denilir. Tefsir, gramer, kelâm gibi alanlarda da söz sahibi bir şairdir. Fars şiirinin en iyi şairi kabul edilir. Özellikle Fars şiirine tasavvufi öğeleri işleyen ilk şairlerdendir. Türk edebiyatında da elfâz (söz) ustası olarak bilinir. Bu yüzden divanı Türk şairlerince şerh edilip, Türkçe’ye çevrilmiştir.

‘Akl-Aristo:

Aristo, Yunan filozoflarının en meşhurlarındandır. İsmi bazen Aristotalis, Aristalis, Risto şeklinde de kullanılır. Eflâtun’un öğrencisidir. Eflâtun’un derslerini ve zamanın bütün ilimlerini takip etmiştir. Akıl ve tedbîr (yol, çare)’de sembol olmuştur. Bu yüzden Melikü’l-Hükemâ (âlimlerin, bilginlerin meliki) lakabını almıştır. Mantık (aklı) ilmini kuran kişidir. Bu özelliklerinden dolayı yazar “akl”ın çağrışımı olarak “Aristo”yu yazmıştır.

Sîhr-Bâbil:

Bâbil, Mezopotamya’da, Bağdat yakınlarında bulunan, tarihte yaşamış Keldanî devletinin merkez şehridir. O zaman dünyanın en gelişmiş, süslü ve büyük şehriydi. Geniş yolları olan ve kapıları gümüşten yapılmış muazzam sur Bâbil’i farklı kılmıştır. Özellikle surun üstündeki asma bahçeleri dünyanın yedi harikasından biridir. Ayrıca Bâbil’in içinde Çâh-i Bâbil (Bâbil Kuyusu) adlı bir kuyu var. Hârût ve Mârût adlı meleklerin burada mahpus olduklarına inanılır. Bâbil Kulesi de dünyaca meşhurdur. Tevrat’a göre, insanlar Tanrı’ya ulaşmak için bu kuleyi yapmışlardır. Fakat Tanrı insanlara kızar ve dillerini farklı kılarak yeryüzüne dağıtır.

Bâbil’in en önemli özelliği sihir ile anılmasıdır. Hârût ve Mârût insanları imtihan etmek için Bâbil’e gönderilir. Burada insanlara sihir öğretirler. Bu melekler sihrin küfür olduğunu söyledikleri halde insanlar onu öğrenmek isterler. Öğrendikleri sihirleri özellikle karı-kocayı ayırmak için kullanırlar. Neticede bu melekler de bir kadına âşık olur. Kadın onlara göğe nasıl inip çıktıklarını sorar. Bunlar da kadına ism-i a‘zam duasını öğretirler. Kadın duayı okuyup göğe yükseldi. Allah onu yere indirmeyip Zühre yıldızına çevirdi. Bu

melekler de cezalandırılıp Bâbil Kuyusu'na atıldılar. (Tökel 2000, s. 354-55) Bu yüzden “sihr” ile “Bâbil” özdeşleştirilmiştir.

Seng-Ebâbil:

Ebâbil, dağ kırlangıcı, keçisağan kuşu, sürü sürü, bölük bölük, ardı sıra manalarına gelir. Kur'ân'da Fîl suresinde de bu isim geçer. Yemen valisi Ebrehe Ka'be'yi yıkmak için ordusu ve filleriyle Beytullah'ı kuşattı. Bu sırada gökyüzünden küçük kuşlar peyda oldular. Ayaklarındaki ve ağızlarındaki küçük taşları Ebrehe'nin ordusunun üzerine attılar. Ebrehe ve ordusu yenildi ve dağıldı. Bu olay, orduda fillerin bulunmasından dolayı “Fîl Vak'ası” olarak tarihe geçti.

Ordunun kuşlar tarafından taşlarla helak edilmesi Ebâbil kelimesinin seng (taş) ile hatırlanmasına sebep olmuştu. Bu yüzden yazar “seng (taş)” kelimesinin karşılığına “Ebâbil” kelimesini yazmıştır.

Sûz-Husrev:

Hüsrev, cömertliğiyle meşhur İran hükümdarı Nüşirevân'ın torunu ve Hüzmüz'ün oğlu olup “Pervîz” lakabıyla bilinen padişahdır. Hüsrev ü Şirin hikâyesindeki Hüsrev de budur. Hikâye Hüsrev Pervîz ile Ermen melikesinin yeğeni Şirin arasında geçer. Husrev ve Şirin birbirlerine âşık olurlar. Birçok defa kavuşmak için mücadele ettiyse de kavuşamazlar. Husrev başka biriyle evlenir, Şirin'e Ferhat adlı başka biri de âşık olur. Hüsrev Ferhat'ı öldürtür. Hüsrev'in hanımı da ölür ve sonunda Hüsrev Şirin'e kavuşur. Fakat mutlulukları uzun sürmez. Hüsrev'in önceki karısından olan oğlu Şirin'e göz koyduğundan dolayı Hüsrev'i öldürtür. Şirin de Hüsrev'in tabutu başında intihar eder. Bu olay yüreklerle ateş düşürür. Duyanların yürekleri burkular. Yazar bundan dolayı “sûz (yanma, tutuşma, ızdırab) “ kelimesinin karşılığını “Hüsrev” diye yazmış.

Kizb-Müseylimetü'l-Kezzâb:

Müseylimetü'l-Kezzâb, Hz. Muhammed'in peygamberliği geldiği dönemde, kendisinin de peygamber olduğunu iddia eden kişidir. “Allah'ın elçisi Müseylime'den, Allah'ın elçisi Muhammed'e...” diye başlayan mektubu Hz. Muhammed'e göndermiş. Hz. Muhammed de O'na, “Allah'ın elçisi Muhammed'den yalancı Müseyleme'ye...” diye cevap yazmıştır. O dönemde kendisinin de peygamber olduğunu söylemiş ve mucizeler göstermeye çalışmıştır. Fakat halk arasında rezil olup yalancı unvanını almıştır. Bu yüzden yazar “kizb (yalan)” in karşılığına “Müseylimetü'l-Kezzâb”yi yazmıştır.

Nakş-Mânî:

Mânî Çinli nakkaş ve ressamın adıdır. Peygamberlik iddiasında bulunup, Maniheizm dinini kuran kişidir. Yaptığı resimlerdeki harikuladeliğini

mucize olarak göstermiş. Peygamberlik davasından vazgeçmeyince derisi yüzülüp öldürülmüştür. (Mütercim Asım Efendi 2009, s. 500) Nigaristan, Erteng adlı ünlü resim mecmuası vardır. Edebiyatta bu mecmua ile beraber anılır. Sevgilinin güzelliği konusunda bahsedilen imajdır. (Pala 2004, s. 297) Bu özelliklerinden dolayı yazar “nakş (resim, süsleme)” kelimesinin karşılığını “Mânî” olarak yazmıştır.

Bühtân-Zîb:

Zîb kelimesi ile bühtân (yalan) arasında bir ilgi kuramadık. Zîb süs demek. Buradaki kelimenin zi'b (kurt) olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü kurt ile yalan, iftira arasında bir ilişki vardır. Hz. Yakûb'un oğulları kardesi Hz. Yusuf'u kuyuya attıktan sonra aksam eve geldiklerinde babalarına Yusuf'u kurt yedi demişlerdir. Dolayısıyla yazar, kurt ile yalan arasındaki ilişkiyi dolaylı bu kelimeleri yazmış olabilir.

Zer-Takyanûs:

Takyanûs, Ashab-ı Kehf (mağara arkadaşları) zamanında yaşayan kraldır. Ashab-ı Kehf ve macerası Kur'an'da anlatılır. Takyanûs kendisini Tanrı olarak görüyordu ve halk ona tapıyordu. Altı tane veziri vardı. Takyanûs bir gün kaybettiği topraklarından dolayı üzülen bayıldı. Bunu gören vezirlerden biri bunun Tanrı olamayacağını anladı. Bunu diğer vezirlere de söyledi. Ondan kaçıp kurtulmaya karar verdiler. Vezirler bütün tehlikeleri göze alıp bir mağaraya sığındılar. Üç yüz dokuz yıl, Allah tarafından burada uyutuldu. Uyandıklarında Takyanûs'un hala hayatta olduğunu sandılar. İçlerinden birisi yanındaki altın parayı alıp çarşıya gitti. Alışveriş karşılığında o parayı uzatınca satıcı bu paranın üç yüz sene önceden kaldığını ve Takyanûs'un da geçmiş dönemdeki kral olduğunu söyledi.

Zer normal ze ile yazılsa altın, sarı gibi manalara gelir. Fakat buradaki zer, zel ile yazılmış. Muhtemelen burada altın kastedilmektedir. Çünkü, hikayede yiyecek için verilen altın para belirtilmektedir. Yazar da bu olaydan dolayı, Takyanûs ile zer (altın) kelimesini birlikte yazmış olabilir.

Şerî'ât-İmrân:

Kanaatimize göre buradaki İmrân, Hz. Meryem'in babasıdır. Kur'an'da da Âl-i İmrân suresi de vardır. Bu surede İmrân ailesinin seçilmiş ve âlemlere üstün kılındığı belirtilmektedir. Hz. İsa da İmrân ailesindedir. Tevrat'a göre Hz. Mûsâ, Harun ve Ya'kûb da İmrân ailesindedir. İslâm âlimleri arasında bu görüşü destekleyenler var. Dolayısıyla İslâmî ve diğer görüşlere göre şerî'âtın temelleri İmrân ailesi tarafından atılmıştır.

Şerî'ât, yol, Allah'ın emri, din kaideleri, peygamberlerin getirdiği İlahi emirler vb. manalarına gelmektedir. Yukarıdaki açıklamalar göz önünde

bulundurulduğunda yazar bu sebeplerden dolayı “şerî‘at” kelimesinin karşılığını “İmrân” yazmıştır.

Zühd-Nureddîn:

Burada kast edilen Nureddîn’in hangi Nureddîn olduğunu tam olarak anlayamadık. Büyük ihtimal Nureddîn Cerrahî’dir. Nureddîn Cerrahî on yedinci yüzyılda yaşamış, tasavvuf ehli bir zattır. Küçük yaşta Kur’ân ve diğer ilimleri öğrenmiş. Mısır’da da eğitim gördü. Mevlevilik tarikatine mensup iken, Halveti şeyhi Köstendilli Alâeddîn Ali Efendi’nin sohbetinde bulununca O’na bağlandı. Ali Efendi’den çok etkilenen Nureddîn dünyadan elini ayağını çekip O’nun dergâhında halvete girdi. Daha sonra icazet alarak İstanbul Karagümrük’de vaazlar verdi. Sultan III. Ahmed gördüğü bir rüya üzerine Karagümrük’teki Cerrahî Tekkesini yaptırdı. Nureddîn vefat edince buraya gömüldü. (Öztürk 2007, s. 252-53)

Nureddîn Cerrahî tasavvufa olan ilgisinden dolayı hal ehli olarak bilinir. Halveti’ye tarikatına girince “dünyadan el etek çekip, dinde derinleşmeyi (zühd)” tercih etmiştir. Daha sonra Cerrahî Tarikatını kurmuş, yedi halife yetiştirerek bu tarikatın yayılmasını sağlamıştır. Bu özelliklerinden dolayı yazarın “zühd (dünyaya rağbetsizlik, dini emirlerde hassas olma)” kelimesi ile “Nureddîn (Cerrahî)”yi birlikte yazdığını düşünüyoruz.

Salavât-Hârûn Reşîd:

Hârûn Reşîd, sekizinci yüzyılın sonu, dokuzuncu yüzyılın başında yaşamış olan Abbasî halifesidir. Abbasîler devleti en parlak ve zengin dönemini O’nun hükümdarlığında yaşandı. Sarayda ve şaşalı geçen hayatı Bin bir Gece Masallarına bile konu oldu. Hârûn Reşîd çocukluğundan beri ilimle tanıştı ve iyi bir eğitim gördü. Halife olduğu sırada bir yıl cihada, bir yıl hacca giderdi. Takva sahibi, gece yüz rekât namaz kılardı. Bundan dolayı yazar “salavât (namaz)” kelimesi ile “Hârûn Reşîd” ismini birlikte yazmıştır.

Nahûn-Pelenk:

Nahûn, tırnak demek. Pelenk ise, leopar, panter, pars gibi hayvanlara denir. Bu hayvanlar yırtıcı ve güçlü hayvanlardır. Pençeleri onların gücüne ve avını kolayca tesirsiz hale getirmesine göre yaratılmıştır. Bu yüzden olsa gerek yazar bu iki kelimeyi birlikte yazmayı uygun görmüştür.

Hey‘et-Meymûn:

Buradaki meymûnun maymun olduğunu düşünüyoruz. Maymun, zeki, bulunduğu yere kolay uyum sağlayan, insanları eğlendirmekten zevk alan, çeşitli hareketler yapıp marifetini sergileyen bir hayvandır. Maymun şekli itibarıyla de garip, tuhaf bir varlıktır. (Rifat 1300, s. 57) İnsana benzeyen vücud yapısı çirkindir. Hey‘et, suret, şekil, görünüş gibi manalara gelir.

Yazar da büyük ihtimalle maymunun bu sureti ve yapısından dolayı iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

Makâmât-Kuds-i Mübârek:

Kuds-i Mübârek kutsal Kudüs şehri olabilir. Kur'ân'dan ve hadislerden öğrendiğimize göre, Hz. Peygamber bir gece, önce Mescd-i Haram'dan Kudüs'e, oradan da bir vasıta ve yol arkadaşı olan melekle baska semavi makamlara yükselmistir. Ayrıca, Kudüs tek Tanrı inancına sahip üç semavi dinde de (Yahudilik, Hıristiyanlık ve islâm'da) mukaddes bir beldedir. Kudüs'te Yahudilerin mukaddes mekanları var; Hıristiyanlar da hem Eski Tevrat'ı kabul ettiklerinden, hem de Hz. İsa'nın hayatında da o havali mühim yer tuttuğu için, Kudüs'ü mukaddes kabul ederler. Bu özelliklerinden dolayı yazar, bu iki kelimeyi yazmış olabilir.

Tedbîr-Büzürmihr:

Büzürmihr, Nüşîrevân'ın veziridir. Hükümdar Nüşîrevân ile beraber devleti ve toplumu ihya ettiler. Birçok yenilik ve fetih bu dönemde gerçekleşti. Yazar bu yüzden “tedbîr (önleyici yol, çare)” ile vezir “Büzürmihr”i birlikte yazmış olabilir.

Hâssa-Zenbûr:

Zenbûr eşek arısı demek. Hâssa (hâsse) ise bir kimsede olan özellik, onun vasfı gibi manalara gelir. Yazarın burada ne kastettiğini tam anlamayadık. Eşek arılarının temel özelliği çok zehirli olmalarıdır. Belki de hâsseyi, arıların zehirlerinin kuvvetli ve hissedici olması manasında kullanmıştır. Yani kuvvetli ve hissedici zehir denince akla eşek arısı gelir manasında ele almış olabilir.

Zühhâd-Ezherî:

Ezherî, Mısır'daki Câmîü'l-Ezher üniversitesine mensup olanlara denir. Zühhâd ise zahidler, her türlü zevke karşı kendini ibadete verenler, aşırı sofular manalarına gelir. Tarihte Ezher üniversitesini bitiren birçok meşhur zâhid zat var. Mesela, Cemâleddîn Ezherî Eher'den mezun olmuş büyük evliya ve seyyiddir. Yine Muhammed Ezherî de buradan eğitim almış, evliyanın büyüklerindedir. Bunlar gibi daha birçok zâhid zat Ezher'den ilim tahsil etmiştir. Bundan dolayı bu iki kelime birlikte yazılmıştır.

Nebâtât-Sind:

Sind, Hindistan'da bulunan bir şehirdir. Hindistan, Asya kıtasında bulunur ve dünyanın en büyük yedinci coğrafi alanına sahip bir ülkedir. Tarih boyunca ticaretin merkezi olmuştur. Bunun yanı sıra birçok dini bünyesinde bulunduran ve kültürel bakımdan zengin bir bölgedir. Kanaatimize göre “nebâtât (bitki, baharat)”ın da buradan üretilip, satılmasından dolayı yazar bu iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

Şehr-Kostantıniye:

Kostantıniye İstanbul'un eski ismidir. İstanbul Marmara bölgesinde bulunan ve nüfus sayısı bakımından Türkiye'nin en büyük şehridir. Köklü medeniyetlerin beşiği olan İstanbul, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan köprüdür. Boğazları ve denizleriyle jeopolitik konum itibarıyla dünyanın en önemli şehridir. Şehir başta Bizans ve Osmanlı imparatorluğu olmak üzere birçok devletin beşiği olmuştur. Romalı General Kostantin İstanbul'u feth edince buraya "Konstantinopolis" adını vermiş. Daha sonra şehri feth eden Osmânlılar, devlet işlerinde "Kostantıniye" olarak kullanmışlardır. Daha sonra III. Ahmet paraların üstünden Kostantıniye ismini kaldırmış İstanbul ismini yazdırmıştır. Kısaca bu merhalelerden geçen İstanbul, dünyada Kostantıniye ismiyle de meşhur olmuştur. Şehrin tarihi yapıları ve her yönüyle zenginliği onu dünya şehirleri arasında farklı kılmıştır. Bundan dolayı yazar "şehr" kelimesinin çağrışımına "Kostantıniye (İstanbul)" yazmıştır.

Gazel-Sa'dî:

Sa'dî (Şeyh Sa'dî), on üçüncü yüzyılda yaşamış İranlı büyük mutasavvıf ve mütefekkir bir şairdir. Şirâz şehrinde doğduğu için Sa'dî-i Şirâzî de denir. Dönemin meşhur medresesi olan Nizamiye Medreseleri'nde eğitim görmüştür. Başka eserleri de olmasına rağmen "Gülistan" ve "Bostan" adlı eserleriyle nam salmıştır. Sa'dî, şiirde özellikle yazdığı gazellerle meşhur olmuştur. Gazeli bugünkü müstakil edebî şekle getiren Sa'dî'dir. Bundan dolayı "Gazel" denilince "Sa'dî" hatıra gelir.

İdrâk-Pîl:

Pîl, fil demektir. Filler, dünyanın en zeki türlerindedir. Oldukça uzun bir ömür sürerler. Filler, sosyal zeka, ekolojik zeka, empati vb. alanlarda incelenmiş ve zeka olarak diğer hayvanlardan çok üstün oldukları gözlemlenmiştir. Onların gösterdiği birçok davranış ile insan davranışları arasında paralellikler var. Bundan dolayı yazar "İdrâk (anlayış, akıl erdirmeye, yetişme, erişme)" kelimesi ile "Pîl (fil)" kelimesini birlikte yazmıştır.

Satranc-Leclâc:

Satrancı icad eden kişidir. Ayrıca kumarbazların pîrine de denir. Fakat asıl icad eden kişi Leclac değildir. Sadece Leclac döneminde, İran'da geliştiği için bu isimle satranc birlikte anılır olmuş. Satrancı icad eden ise Hintli Dahir b. Sısa'dır. Fakat divan şiirinde Leclac ve satranc terimleri birlikte kullanılır.

Âhir iy Cem seni lu'b-ı ruhi şeh-mât kılur

Na't-ı ışında eger sâni-i Leclâc olasın Cem Sultan (Tökel 2000, s. 231-32)

Yazar bu yüzden, bu iki kelimeyi birlikte yazmıştır.

SONUÇ

Kelimeler, bir milletin kültürünün ve benliğinin somut ifade edilmiş halidir. Bir millet kültür ve edebiyatına mal olmuş kelimeleri unuttukça, geçmişi belirsiz, bedbaht bir an olarak yâd eder. Zamanla bazı kelimeler değişim, dönüşüm geçirebilir, hatta unutulabilir. Fakat kalan kelimeler onun eksikliğini hissettirmez, boşluk yaratmaz. Önemli olan çoğunluğun muhafaz ile devam ettirilmesidir. Bu hususlardan dolayı, İslâmî kaynaklara, Arap, Fars, Türk vb. milletlerin tarihindeki bazı meşhur şahsiyetlere (Hüsrev, Cem, Hz. Dâvud, Cengiz vb.), tabîî çevreyle ilgili tecrübe ve gözlemlere (hevâ, nebâtât vb.) dayanan bu eşleştirmelerin listesini vermeyi faydalı buluyoruz.

Bu çalışmada özellikle çağrışıma karşılık gelen kelime üzerinde durduk. Fakat makelede sayfa sınırlaması olduğu için, kelimenin kısaca manasını ve niçin çağrışım olarak kullanıldığını anlatmaya çalıştık. Bunun yanı sıra bazı kelimelerin başka meşhur yönlerini de belirtmeye gayret ettik. Birkaç kelime hakkında yeterli bilgi bulamadık. Ayrıca okuyuş ve anlamından tam emin olmadık. Bu yüzden onların incelemesini yapmadık.

Sınırlamadan dolayı halk arasında yaygın olan kelimelerin bir kısmını buraya alamadık. Başka bir çalışmada hepsini birlikte vermeyi düşünüyoruz.

KELİMELERİN ŞEMASI

5a	<i>el-Meşhūrât</i>	
Ḳurb-ı Ḥazret Resûlu'llâh 'aleyhi's- selâm	Vaḥşet Âdem 'aleyhi's-selâm	İctihâd İmâm-ı A'zam
Terk İbn-i Edhem	Bür'e' Zemzem	Ḥavâşş İsm-i A'zam
Zür Rüstem	Tiğ Ḥoş-ḳadem	Câm Cem
Bâğ İrem	Enbiyâ Şâm	Evliyâ Bağdâd
'Ulemâ Tatar	Pirân Ḥorâsân	Ḥayrât Nizâm

Ġaziyan Rūm	‘Ömr Nūḥ ‘a.m ¹	Şabr Eyüb ‘a.m
Hūzn Ya‘kūb ‘a.m	Hūsn Yūsuf ‘a.m	Bühtān Zīb
Hoş-elhān ‘Andelīb	Şuleḥā’ ‘Arab	Ġanem Şu‘ayb ‘a.m
Sufre Ḥalīl ‘a.m	Rızā İsma‘īl ‘a.m	Kağş? Cibril ‘a.m
Mevt ‘Üzeyr ‘a.m	Ders İdrīs ‘a.m	Zecr Cercīs
La‘n İblīs	Tıbb Cālinūs	Zer Ṭaḳyanūs
Mükāleme Mūsā ‘a.m	Seyāḥat ‘İsā ‘a.m	Bükā’ Yahyā ‘a.m
Erre Zekeriya	Haṭā’ Ḥavvā	Bereket Mışır
Şıdḳ Ebūbekr r.ḡ	Şerī‘at ‘İmrān	Ḥayā ‘Oşmān
Şecā‘at ‘Alī	Mātem İmām Ḥuseyn	Zehr İmām Ḥasan
Hāciyān Yemen	Mahabbet Veyse’l-Karānī	Maḥbūb Ḥoten
Fesād Cengīz	Taḳvā’ ‘Ömer bin Abdü’l-‘azīz	Mücāhede Bāyezīd
Zühd Nüreddīn	Şalavāt Hārūn Reşīd	Şerr [u] Şūr Yezīd-i pelīd
Ġarḳ Fir‘avn	Mār Ḍaḥḥāk	Şanāyi‘ Cemşīd
Menāfi‘ Tiryāk	Etkiy ā?? Özbek	Maḳāmāt Ḳudş-i mübārek
Kerem Ḥātem	İnād Yehūd, Frenk	Zaḥm Tob u tüfenk
Nāḥun Pelenk	Dendān Bebr ü Şīr	Mehābet Şimşīr

¹ Peygamber isimlerinden sonra ‘a ve m harfleri kullanılmıştır. Bu harfler Aleyhi’s-selām kelimelerinin kısaltmasıdır.

Tedbîr Büzürcimîhr	Rîh Aķîm	Ķuvvet ‘Ād
Bünyād Şeddād	Ķazar Cerād	Ķuşūmet Ekrād
Āvāz Dāvud ‘a.m	Salţanat Süleymān ‘a.m	Nār Nemrūd
Helāk ‘Ād ve Şemūd	‘İlm Eflātun	Māl Ķārūn
Naķş Mānî	Hey’et Meymūn	‘Ucūbet Timsāh
Cevāhir Zulumāt	Āb Āb-ı hayāt	Seyr İskender
Ķāşşā Zenbūr	Mertebani?? Ķîni	Leţāyif Ķ̄āce-i Naşreddîn
Reftāre Tatar	Pençe İsfendiyār	Ķāmet ‘İvec
Kūteh Ye’cūc	5b Seyf Zü’l-feķār	Tefarîķ Hind
Nebātāt Sind	Ķıdem Ka’be-i Mükerreme	Şeref Medîne-i Münevvere
Binā Ayaşofya	Meymenet Cāmi’-i Ümeyye	Zühhād Ezherî
Şehr Ķoşantıniye	Kelimāt Tūţî	Leţāfet Mūsiki
Ķāzel ŞeyĶ Sa’ dî	Ķaşāyid Enverî	Münferidāt Ķāsım Enverî
Hicv Sūzî	Ķaţţ İbn Muķle	Ķükemā Yunan
Ķikmet LuĶmān	‘Adl Nüşirevān	Hevā’ Tebrîz
La’l Bedaşşān	Ebr-i sîm Esterābād	Ķurmā’ Medîne-i Münevvere
BelāĶat Sahbān	Elfāz Ķ̄āce Ķāfız	Mu’ammā Mîr Ķüseyn
Ķaşr Belķıs	Feşāhat İmrü’l-Ķays	Ķurbet -

‘Akl Aristo	Tevbe Naşûh	Sihir Bâbil
Seng Ebâbîl	Ġanâim Nîl	İdrâk Pîl
Şaṭranc Leclâc	Sûz Husrev	Kızb Müseylimetü'l-Kezzâb
‘Aşk Mecnûn		

KAYNAKLAR

Ahmet Cevdet Paşa, (1996), *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*, çev. Ahmed Subhi Furat, Bedir Yayınları, İstanbul.

Ahmet Rifat, (1300), *Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye*, İstanbul, s. 57-58.

ALBAYRAK, Nurettin, (1993), “Cem”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 7, s. 279-280.

BAŞKAN, Ali Rıza, (1992), “Bâyezîd-i Bistâmî”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 6, s. 238-241.

BOLAY, Süleyman Hayri, (1988), “Âdem”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 1, s. 358-363.

Bursalı Mehmed Tahir, (1915-1923), *Osmanlı Müellifleri*, Matba-i Âmire, C. 1-3, İstanbul.

CÛDÎ, İbrahim Efendi, *Lugat-ı Cûdî*, haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, TDK Yayınları, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

DİLÇİN, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

Dini Kavramlar Sözlüğü, (2006), Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, (1989), “Alî”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 2, s. 371-374.

Hafız, (2992), *Divan*, terc. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 713

HARMAN, Ömer Faruk, (1996), “Firavun”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 13, s. 118-121.

HARMAN, Ömer Faruk, (1997), “Havvâ”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 16, s. 542-545.

HARMAN, Ömer Faruk, (2000), “İdrîs”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 21, s. 478-480.

HARMAN, Ömer Faruk, (2000), “İmrân”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 22, s. 252.

HARMAN, Ömer Faruk, (2000), “İrem”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 22, s. 443.

İmam-ı Zehebî, (1994), *Tarihü'l-İslam*, terc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul.

KAZANCI, Ahmet Lutfi, (1997), *Peygamberler Tarihi*, Nil Yayınları, C. 1-2.

KÖKSAL, M. Asım, (1995), *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim, (2003), *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, Ankara.

KUT, Günay, (1999), “Yazmalar Arasında 4: Kitap-Kâtip”, *Simurg Kitap Kokusu*, Yıl 1, Sayı 1, Ekim, İstanbul, s.135.

KUTLUER, İlhan, (1993), “Câlinûs”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 7, s. 32-34.

MAKSUTOĞLU, Mehmet, (1996), “Tatarlar Kimdir?”, *Emel Dergisi*, Mayıs-Haziran, Sayı. 212, s. 22-29.

MERMER, Ahmet; KESKİN, Neslihan Koç, (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara

Mütercim Asım Efendi, (2009), *Burhan-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yayınları, İstanbul.

ONAY, Ahmet Talat, (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Nuri, (1997), “Hasan”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 16, s. 282-286.

ÖZTÜRK, Mehmed Cemal, (2007), “Nüreddin Cerrahi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 33, s. 252-253.

PALA, İskender, (2009), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.

SABUNÎ, Muhammed Ali, (1980), *Resuller ve Nebiler*, Mekke.

Şemseddin Sâmî, (2007), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyh Galib, (1994), *Divan*, haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yayınları, Ankara.

Taberi, *Tarih-i Taberi*, terc. Mehmet Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul.

Tahir-l Mevlevî, (1973), *Edebiyat Lugatı*, haz. Kemal Edib Krkoęlu, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TANMAN, M.Baha, (2007), “Nreddin Cerrahî Tekkesi”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 33, s. 253-256.

TOPALOęLU, Bekir, (2001), “İsm A'zam”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, s.75-76.

TKEL, Dursun Ali, (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

UZUN, Mustafa, (1996), “Firavun”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, s. 121-122.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, (1994), “Eb Hanife”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 10, s. 131-138.

ÜNVER, İsmail, (2000), “İskender”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, s. 557-559.

ÜZÜM, İlyas, (1998), “Hüseyin (Literatür)”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 18, s. 521-524.

YILDIRIM, Nimet, (2008), “Rüstem-i Zl”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 35, s. 294-295.

YİğİT, İsmail, (2007), “Osman”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 33, s. 438-443.